

अगस्त्यो मैत्रावरुणिः। अमृणसूर्याः (विषघ्नोपनिषद्)। अनुष्टुप्, १०-१२ महापङ्क्तिः, १३ महाबृहती।

कङ्कतो न कङ्कतोऽथो सतीनकङ्कतः। द्वाविति प्लुषी इति न्यदृष्टा अलिप्सत ॥ १.१९१.०१

कङ्कतः- अल्पविषाणि। अथो- अपि च। सतीनकङ्कतः- उदकसंबन्धीनि। न कङ्कतः- महाविषाणि।
द्वाविति प्लुषी इति- प्लोषणे। न्यदृष्टा- नितरामदर्शनानि। अलिप्सत- मां लिम्पन्ति। विषाणि
अत्यन्तविषयभोगरतय इत्याध्यात्मिके ॥१॥

अदृष्टान्दन्त्यायत्यथो हन्ति परायती। अथो अवघ्नती हन्त्यथो पिनष्टि पिंषती ॥ १.१९१.०२

आयती- ओषधिरन्तिके सती। अदृष्टान्- अदृश्यमानान्। हन्ति- रसेन नाशयति। अथो- अपि
च। परायती- दूरे सती। वातेन हन्ति। अथो। अवघ्नती- अवहन्यमाना सती। हन्ति। अथो।
पिंषति- पिष्यमाणा। पिनष्टि- चूर्णीकरोति। ओषधिः सात्त्विकभौमभोगश्चित्तसमाधानदो
दैवप्रतीकोऽत्यन्तरत्याख्यविषनिवारकः ॥२॥

शरासः कुशरासो दुर्भासः सैर्या उत।

मौञ्जा अदृष्टा बैरिणाः सर्वे साकं न्यलिप्सत ॥ १.१९१.०३

शरासः। कुशरासः। दुर्भासः। सैर्याः- तटाकादिप्रान्तोद्भवाः। उत- अपि च। मौञ्जाः। बैरिणाः-
वीरणप्रकाराः। अदृष्टा- अदर्शनं प्राप्ताश्च। सर्वे- सर्वे तृणविशेषाः। साकम्- मिलित्वा। नि-
नितराम्। अलिप्सत- लिम्पन्ति। अयं सर्वो भौमभोगप्रतीकः। अत्यन्तभौमभोगरतिर्मा
लिम्पति ॥३॥

नि गावौ गोष्ठे असदन्नि मृगासौ अविक्षत।

नि केतवो जनानां न्य^१दृष्टा अलिप्सत ॥ १.१९१.०४

नि- नितराम्। अदृष्टाः- अदृश्यमानाः। अलिप्सत- लिम्पन्ति। तदपनोदनाय। गावः- चित्किरणाः। गोष्ठे- तदुपलब्धिस्थाने। नि असदन्- निषीदन्ति। मृगासः- गौराः। अन्वेषणवेदनप्रतीकाः। अविक्षत- निविष्टाः। जनानां। केतवः- प्रज्ञाः। नि- नितरां बोधिताः ॥४॥

एत उ त्ये प्रत्यदृश्रन्प्रदोषं तस्करा इव। अदृष्टा विश्वदृष्टाः प्रतिबुद्धा अभूतन ॥ १.१९१.०५

प्रदोषम्- रात्रौ। तस्करा इव- चोरा इव। त्ये एते- त इमे। प्रत्यदृश्यन्- दृश्यन्ते। तस्मात्। अदृष्टाः- हे अदृश्यमानाः चित्ते अन्तर्हिताः। विश्वदृष्टाः- हे विश्वहिताय दृष्टा भावनाः। प्रतिबुद्धाः- प्रबोधिताः। अभूतन- भवत ॥५॥

द्यौर्वः पिता पृथिवी माता सोमो भ्रातादितिः स्वसा।

अदृष्टा विश्वदृष्टास्तिष्ठतेलयता सु कम् ॥ १.१९१.०६

वः- युष्माकम्। पिता- जनकः। द्यौः- आकाशः। पृथिवी- भूमिः। माता- जननी। सोमः- रसाधिदेवता। भ्राता- सोदरः। अदितिः- अखण्डप्रकृतिः। स्वसा- भगिनी। अदितिपृथिव्योः पृथक्स्थाने आध्यात्मिकाधिभौतिकौ भावौ पार्थक्येनार्थत्वेन ग्रहीतव्यौ द्यावाक्षामा पृथिवी अन्तरिक्षमित्यादिषु यथा। अदृष्टाः विश्वदृष्टाः। तिष्ठत- अत्र गतिनिवृत्ता भवत। सु- सुष्ठु। कम्- आनन्दम्। इलयत- गमयत ॥६॥

ये अस्या ये अङ्गाः सूचीका ये प्रकङ्कताः।

अदृष्टाः किं चनेह वः सर्वे साकं नि जस्यत ॥ १.१९१.०७

ये । अस्याः- स्कन्धगाः । ये । अङ्ग्याः- अन्याङ्गेषु च स्थिताः । सूचीकाः- सूचीसदृशाः । ये । प्रकङ्कताः । वः- युष्मासु । किं चन- ये केचन । इह- अत्र । अदृष्टाः- अदर्शनं गताः । सर्वे । साकम्- मिलित्वा । नि जस्यत- नितरां मुञ्चत ॥७ ॥

उत्पुरस्तात्सूर्य एति विश्वदृष्टो अदृष्टहा । अदृष्टान्सर्वाङ्गम्भयन्सर्वाश्च यातुधान्यः ॥

१.१९१.०८

विश्वदृष्टः- सर्वेषां दर्शनं गतः । अदृष्टहा- सूक्ष्मविषाणां बाधकः । सूर्य आत्मप्रतीकः । अदृष्टान्- अदृश्यमानान् । सर्वान् । सर्वाश्च । यातुधान्यः- यातनाधारिणीः । जम्भयन्- नाशयन् । पुरस्तात्- प्रत्यक्षतः । सूर्यः- सविता । उदेति ॥८ ॥

उदपप्तदसौ सूर्यः पुरु विश्वानि जूर्वन् । आदित्यः पर्वतेभ्यो विश्वदृष्टो अदृष्टहा ॥ १.१९१.०९

असौ- सः । सूर्यः । आदित्यः- अखण्डप्रकृतिजः । पर्वतेभ्यः- गिरिभ्यः । विश्वदृष्टः- सर्वेदृष्टः । अदृष्टहा- अदृष्टविषबाधकः । पुरु- प्रभूतान् । विश्वानि- सर्वान् विषान् । जूर्वन्- हिंसन् । उदपप्तत्- उदेति । विषयरत्याख्यविषबाधक आत्मसूर्यः जडशरीर एव उदेतीति भावः पर्वतस्य जडप्रतीकत्वात् ॥९ ॥

सूर्ये विषमा सजामि दृतिं सुरावतो गृहे । सो चिन्तु न मराति नो वयं मरामारे अस्य योजनं हरिष्ठा मधु त्वा मधुला चकार ॥ १.१९१.१०

सूर्ये- सवितरि । विषम् । आ सजामि- आसक्तं करोमि । दृतिम्- मेघम् । सुरावतः- उदकवतो वरुणस्य । गृहे- सद्मनि समुद्रे । स्वाग्निहोत्रेणासक्तं करोमि । अग्निहोत्रेण मेघानां समुद्राजलधारणं

वृष्टिश्च । सः- सूर्यः । न मराति- न म्रियते । नो- न । वयम् । मराम- म्रियामहे । हरिष्ठाः-
आकर्षणशक्तिभूतप्राणप्रतीकाश्चवाहनः सूर्यः । अस्य- एतस्य विषस्य । आरे- दूरे । योजनम्- प्रापणं
चकार । त्वा- त्वाम् । मधु- माधुर्यपूर्णम् । मधुला- माधुर्यदाम् । चकार- अकरोत् ॥१०॥

इयत्तिका शकुन्तिका सका जघास ते विषम् ।

सो चिन्नु न मराति नो वयं मरामारे अस्य योजनं हरिष्ठा मधु त्वा मधुला चकार ॥ १.१९१.११

इयत्तिका- अल्पप्रमाणा सूक्ष्मेत्यर्थः । शकुन्तिका- शकुनस्त्री । सका- सा । ते- तव । विषम् ।
जघास- अभक्षयत् । शकुन्तिकः पक्षी मुमुक्षाप्रतीकः । मुमुक्षा अत्यन्तरत्याख्यविषं
निवारयति ॥११॥

त्रिः सप्त विष्पुलिङ्गका विषस्य पुष्यमक्षन् ।

ताश्चिन्नु न मरन्ति नो वयं मरामारे अस्य योजनं हरिष्ठा मधु त्वा मधुला चकार ॥ १.१९१.१२

अग्नेः ताः त्रिः सप्त विष्पुलिङ्गकाः । विषस्य पुष्यम्- विषपुष्टिम् । अक्षन्- अदन्ति ॥ १२ ॥

नवानां नवतीनां विषस्य रोपुषीणाम् । सर्वासामग्रभं नामारे अस्य योजनं हरिष्ठा मधु त्वा
मधुला चकार ॥ १.१९१.१३

नवानां नवतीनाम्- प्रभूतानाम् । विषस्य रोपुषीणाम्- विषघ्नीनाम् । सर्वासाम्- सर्वशक्तीनाम् ।
नाम- मन्त्रम् । अग्रभम्- गृह्णामि ॥१३॥

त्रिः सप्त मयूर्यः सप्त स्वसारो अग्रुवः । तास्ते विषं वि जभिर उदकं कुम्भिनीरिव ॥ १.१९१.१४

त्रिः सप्त मयूर्यः- प्रभूतशिखिन्यः । विषयविषजीर्णकर्यो भावना इत्याध्यात्मिके स्युः । सप्त स्वसारः-
स्वतः सरणशीलाः सप्तलोकस्थमूलशक्तिधाराः । अग्रुवः- नद्यः । नदीनामैतत् । ताः । ते- तव ।
विषम् । उदकम्- जलम् । कुम्भिनीरिव- कुम्भहस्ता नार्य इव । आध्यात्मिके मूलशक्तिधाराः
कुम्भकप्राणायामबलयुतभावना इव । वि- विशेषेण । जम्बिरे- हरन्ति ॥१४॥

इयत्तकः कुषुम्भकस्तकं भिनद्ध्यश्मना । ततो विषं प्र वावृते पराचीरनु संवतः ॥ १.१९१.१५

इयत्तकः- अत्यल्पमदृश्यम् । कुषुम्भकः- कुटिलतया विदारकं विषम् । सुम्भति विलिखति । तकम्-
तं विषविशेषं विषयुक्तं वा । अश्मना- आयुधेन । भिनद्भि- विदारयामि । ततः- अनन्तरम् । विषम् ।
पराचीः- परागञ्जनवतीदूरगाः । संवतः- संविभक्ता दिशः । अनु । प्र वावृते- निर्गच्छति ॥१५॥

कुषुम्भकस्तदब्रवीद्गिरेः प्रवर्तमानकः । वृश्चिकस्यारसं विषमरसं वृश्चिक ते विषम् ॥

१.१९१.१६

गिरेः प्रवर्तमानकः- गिरिजम् । गिरिर्जडप्रतीकः तस्मादुद्धूतम् । कुषुम्भकः- कुटिलतया विदारकं
विषम् । तत्- तद्वाक्यम् । अब्रवीत्- उवाच । वृश्चिकस्य- विषजन्तुविशेषस्य बाह्यत आगतस्य ।
विषम् । अरसम्- विफलं भवति । वृश्चिक- वृश्चिकोपलक्षितबाह्यविषजन्तो । ते- तव । विषम् ।
अरसम् । अस्मच्छरीरादेवोद्धूतं विषं निर्विषं भवति चेत् बाह्यं विषमप्यरसं भवतीति भावः ॥१६॥